

'INVESTEREN IN JONGEREN LOONT'

Een maatschappelijke kostenbatenanalyse van de Mytikasmethode - een methode om risicojongeren sociale vaardigheden te leren

Inhoudsopgave

1.	Managementsamenvatting	1
2.	Inleiding.....	3
3.	De Mytikasmethode: doelstelling, ingezette instrumenten en ervaringen	5
3.1	Doelstelling van de Mytikasmethode.....	5
3.2	De lessen binnen de Mytikasmethode.....	7
3.3	Deelname door jongeren en de rol van de coaches	8
4.	Kenmerken van de deelnemers	10
5.	Het effect van de Mytikas-methode.....	13
5.1	Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen en Zeer Moeilijk Lerende Kinderen.....	13
5.2	Lichamelijk en verstandelijke beperking	14
5.3	Schoolverzuim / schorsing van school.....	14
5.4	Contact met Bureau Jeugdzorg	15
5.5	Contact met politie en justitie	16
5.6	Frequentie van meervoudige gedragsproblemen bij deelnemers	17
5.7	Samenvattend.....	18
6.	De maatschappelijke kosten en baten van de Mytikasmethode.....	19
6.1	De kosten voor de Mytikasmethode.....	20
6.2	De directe maatschappelijke baten van Mytikas	21
6.3	De indirecte maatschappelijke baten van Mytikas.....	23
6.4	De maatschappelijke winst van de Mytikasmethode	26
7.	Referenties	28

1. Managementsamenvatting

- De Mytikasmethode is een methode dat risicojongeren leert om de eigen sociale competenties te versterken om zo meer aansluiting te vinden in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. De Mytikasmethode wordt sinds 2003 toegepast bij verschillende doelgroepen van risicojongeren.
- Mytikas neemt jongeren onder de hoede die in het regulier onderwijs als Zeer Moeilijk Opvoedbaar (ZMOK) worden bestempeld. Het zijn jongeren die zich in een reguliere klas niet kunnen handhaven en niet de sociale vaardigheden bezitten om hun behoeftes en gevoelens op een constructieve manier te uiten.
- In de Mytikasmethode leren de jongeren om samen een toneelstuk op te voeren. Door middel van drama- en toneeltechnieken en onder leiding van een coach en juniorcoach leren jongeren om samen te werken, om te acteren en om in drie maanden een toneelstuk af te leveren dat voor een publiek wordt opgevoerd.
- Binnen de toneeltraining leren de jongeren hun eigen sterktes en zwaktes, het belang van samenwerken en het hanteren van sociale vaardigheden zoals discipline, doorzettingsvermogen of initiatief.
- Deelname aan de Mytikasmethode is vrijwillig en jongeren blijven ook actief deelnemen. Dat terwijl deelname veel vrije tijd van jongeren vraagt en Mytikas geen pressiemiddelen heeft om deelname af te dwingen. Jongeren zijn intrinsiek gemotiveerd om deel te nemen maar worden bij verkeerd gedrag ook door hun mede-groepsleden hierop aangesproken.
- De coach en juniorcoach vormen de groepsleiding maar geven ook individuele begeleiding voor problemen waar jongeren mee worstelen. De coaches en juniorcoaches werken hierbij volgens een sociale kaart en werken samen met ketenpartners zoals de reguliere school, Bureau Jeugdzorg of justitie. De coaches treden wel op in het belang van de jongere en worden door jongeren ook gezien als 'hun' vertrouwenspersoon.
- De doelstelling van de Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) van de Mytikasmethode is om a) het effect van de Mytikasmethode op het gedrag van jongeren in de maatschappij te meten en b) de positieve of negatieve effecten te kwantificeren tot maatschappelijke kosten en baten.
- Bij het onderzoek zijn de kenmerken en het gedrag van 22 risicojongeren (11 jongens en 11 meisjes) meegenomen. Deze jongeren zijn allen van Antilliaanse komaf, zijn gemiddeld 15,6 jaar oud wanneer ze starten met de Mytikasmethode en en zij hebben de Mytikasmethode gemiddeld 2,25 jaar gevolgd.
- Meer dan de helft van de deelnemers komt uit een bijstandsgezin, meer dan 70% komt uit een eenoudergezin en meer dan de helft heeft familieleden met een crimineel verleden.
- De deelnemers hebben ook een lagere opleiding dan de gemiddelde Haagse jongere: bijna 79% volgt een opleiding op VMBO niveau.
- De effectmeting wijst uit dat de Mytikasmethode positieve gevolgen heeft voor de deelnemers:
 - 45% van de jongeren is voor deelname aan Mytikas te kwalificeren als Zeer Moeilijk Opvoedbaar (ZMOK). Door deelname neemt het aantal gevallen van ZMOK af met 84%;
 - 95% van de jongeren volgen na deelname aan Mytikas nog steeds een opleiding en al deze jongeren zitten op het zelfde niveau of zijn doorgestroomd naar een hoger niveau. Er is bijna geen sprake van voortijdig schoolverlaten of afstroom naar lagere onderwijssoorten;
 - deelnemers spijbelen voor deelname aan Mytikas bijna vier keer meer dan het Haagse gemiddelde. Na deelname neemt het spijbelen met 54% af;
 - deelnemers hebben negen keer zo vaak contact met Bureau Jeugdzorg (BJZ) dan het Haagse gemiddelde. Na deelname aan Mytikas is het contact met BJZ met 40% af;

- de deelnemers hebben voor deelname aan Mytikas veel vaker dan het Haagse gemiddelde contact met Bureau HALT, gaan vaak om met criminele vrienden en komen vaak zelf in aanraking met politie en justitie. Na deelname aan Mytikas zijn al deze verschijnselen met circa 60% afgenomen.
- Het is aannemelijk dat de Mytikasmethode deze positieve effecten teweeg brengt omdat a) de deelnemende jongeren vòòr deelname zeer negatief gedrag vertoonden waar zij naar alle waarschijnlijkheid niet op eigen kracht zouden zijn uitgekomen en b) de jongeren gedurende de looptijd van Mytikas niet parallel als collectief een alternatieve gedragsinterventie hebben gevolgd.
- De effecten van de Mytikasmethode zijn vertaald naar directe en indirecte baten voor de maatschappij.
- De directe baten zijn € 1.544 omdat deelnemers gedurende de looptijd van Mytikas minder gebruik maken van bepaalde faciliteiten die zij anders wel zouden hebben gebruikt. Deze € 1.544 is opgebouwd uit:
 - een besparing van € 452 vanwege een vermindering van 57% van benodigde werkzaamheden door leerplichtambtenaren doordat deelnemers minder zijn gaan spijbelen,
 - een besparing van € 1.176 door 40% minder gebruik van Observatiediagnostiek bij Bureau Jeugdzorg,
 - een besparing van € 238 vanwege 31% minder gebruik van Bureau HALT,
 - en € 593 besparing vanwege een vermindering van 64% in de caseload bij Justitie en bij de uitvoering van taakstraffen.
- Bij deze directe baten is niet meegeteld dat de deelnemende jongeren eventueel zware misdrijven hadden kunnen plegen met hoge maatschappelijke kosten voor opsporing, disciplineren en de materiële en immateriële schade aan slachtoffers.
- Daarnaast levert de Mytikasmethode indirecte maatschappelijke baten doordat jongeren veel meer geneigd zijn om hun school af te maken en niet voortijdig de school te verlaten (VSV). Mytikas dringt VSV met minstens 75% terug.
- Het afmaken van de school heeft vergaande positieve baten voor zowel de jongere als de maatschappij. Per saldo levert een jongere met diploma gedurende vijf jaar € 67.243 aan maatschappelijke baten op tegen € 37.499 voor de jongere die geen diploma heeft behaald. De jongere met diploma vindt immers sneller een passende baan waar hij of zij ook echt carrière in maakt en is minder snel afhankelijk van een uitkering of leerwerktraject. Een jongere zonder diploma vindt veel minder snel een baan en de baan die hij of zij uiteindelijk bekleedt is een deeltijdbaan zonder echt carrièreperspectief of mogelijkheid tot ontplooiing. De tijdelijke baan is vaak ook mogelijk gemaakt door loonkostensubsidies. Zonder diploma is de kans op werkloosheid ook veel groter wat betekent dat de jongere is aangewezen op een leerwerktraject vanuit de gemeente.
- Jongeren zonder diploma leven ook vaker van het inkomen van hun ouders, verzorgers of hun partner. Deze jongeren kosten de maatschappij in beginsel niets maar zijn wel vaker geneigd om te gaan hangen op straat en om crimineel gedrag te tonen. Deze lasten zijn niet meegenomen in de berekening
- Aangenomen dat Mytikas Voortijdig schoolverlaten met 75% tot 100% terugdringt dan is de indirecte maatschappelijke bate van Mytikas tussen de € 2.900 en € 3.867.
- De totale maatschappelijke baten van de Mytikasmethode zijn daarmee naar schatting tussen de € 4.444 en € 5.411.
- De kosten van een Mytikastraject is € 3.950 per deelnemer. De Mytikasmethode levert dan een maatschappelijke winst op van € 494 tot en met € 1.461.

2. Inleiding

De stichting Mytikas ontwikkelt sinds 2003 een methode om risicojongeren in de gemeente Den Haag te leren welke keuzes zij kunnen maken in hun eigen leven. De Mytikasmethode gebruikt technieken vanuit drama en theater om jongeren te leren werken aan de eigen sociale vaardigheden.

Hoofddoelstelling is dat de deelnemende jongeren door een goede beheersing van sociale vaardigheden hun school afmaken en voldoende zelfstandig en weerbaar worden om niet het criminele pad op te gaan.

Stichting Mytikas is er van overtuigd dat de ontwikkelde methode een meerwaarde vormt voor het jeugdbeleid in de gemeente en daardoor meer navolging verdient. Met deze overtuiging is er dan ook besloten om een onafhankelijk onderzoeksbureau deze methodiekbeschrijving te laten opstellen.

De methodiekbeschrijving bevat de volgende onderdelen:

- een beschrijving van de Mytikasmethodiek, de ingezette instrumenten en de ervaringen tot nu toe (hoofdstuk 3);
- een beschrijving van de persoons-, gezins- en omgevingskenmerken van de deelnemers aan de Mytikasmethode (hoofdstuk 4);
- een beschrijving van de effecten die de Mytikasmethode heeft op het gedrag van de deelnemende jongeren (hoofdstuk 5).
- een Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) waarbij de gemeten effecten op het gedrag van deelnemende jongeren worden vertaald in baten voor de Nederlandse maatschappij. Deze maatschappelijke baten worden vervolgens vergeleken met de kosten van de Mytikasmethode voor iedere deelnemer (hoofdstuk 6).

De methodiekbeschrijving en de MKBA zijn in de periode februari 2011 - juli 2011 door het bureau Bethink Onderzoek&Advies opgesteld. Hierbij is het volgende plan van aanpak gehanteerd:

- **inhoudelijke beschrijving methode:** Bethink heeft de beschrijving opgesteld op basis van al bestaande rapportages over de Mytikasmethode, interviews met de projectleider en een coach en observatie van een van de lessen van de Mytikasmethode;
- **bepaling onderzoekspopulatie:** in overleg met stichting Mytikas is bepaald welke jongeren zijn meegenomen in het onderzoek. Stichting Mytikas heeft meerdere groepen jongeren begeleid maar uiteindelijk is er gekozen voor deelnemers aan het project UpUpUp! omdat deze jongeren een volledig driejarig programma hebben doorlopen en omdat van deze jongeren bekend is wat hun uitgangspositie voor en na deelname aan de Mytikasmethode is geweest;
- **bepaling kenmerken waarop effectmeting en MKBA wordt gebaseerd:** in overleg met stichting Mytikas is een lijst van persoons-, gezins- en gedragskenmerken opgesteld;
- **verzamelen, coderen en analyseren gegevens onderzoekspopulatie:** stichting Mytikas heeft zelf de gegevens over de deelnemers aan UpUpUp! verzameld en voor analyse overgedragen aan Bethink;
- **verzamelen referentiegegevens en vergelijkingsmateriaal:** Bethink heeft uit openbare bronnen en kennisbanken referentiegegevens verzameld die de uitgangssituatie van de deelnemers en de behaalde effecten van de Mytikasmethode in context plaatsen.

Bethink heeft de voorliggende rapportage opgesteld. Stichting Mytikas heeft input geleverd over vorm en inhoud maar Bethink is eindverantwoordelijk voor de inhoud van de rapportage.

Amsterdam, 1 september 2011

3. De Mytikasmethode: doelstelling, ingezette instrumenten en ervaringen

De Mytikasmethode is een methode om risicojongeren te leren de eigen sociale competenties te versterken. De doelstelling is dat de jongeren beter aansluiten in het Nederlandse onderwijs en in de toekomst de arbeidsmarkt doordat zij sociaal vaardiger zijn geworden.

De Mytikasmethode is sinds 2003 in de volgende trajecten toegepast:

- het programma UpUpUp! waarbij Antilliaanse jongeren in een driejarig programma door theater hun eigen talenten ontdekken en sociale competenties leren.
- in het programma 'Grandi I Chicki' zijn Antilliaanse tienermoeders via theatertechniek gemotiveerd om weer een opleiding te volgen en tegelijkertijd te werken aan hun ouderschaps- en opvoedingsvaardigheden;
- in het 'Equalpodia' programma hebben jongeren van het ROC Mondriaan gedurende zes maanden geleerd om met behulp van theatertechnieken de lesstof tot zich te nemen en vast te houden;
- in het programma 'Casablanca' zijn in 2007 14 tot 17 jarige Haagse jongeren van Marokkaanse komaf via een buddy-systeem gekoppeld aan Haagse jongeren van Nederlandse komaf om samen te werken aan een theaterproductie.

De deelnemers van het programma UpUpUp! vormen de basis voor dit rapport. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de persoons-, gezins- en omgevingskenmerken die veroorzaken dat deze jongeren worden aangemerkt als risicojongere. Hoofdstuk 5 beschrijft de effecten van het programma UpUpUp! op het gedrag van de deelnemers terwijl in hoofdstuk 6 de bereikte effecten worden gekwantificeerd voor een maatschappelijke kostenbatenanalyse.

In dit hoofdstuk wordt beschreven wat de Mytikasmethode inhoudt en welk traject de risicojongeren daarin doorlopen.

3.1 Doelstelling van de Mytikasmethode

De Mytikasmethode heeft als vooronderstelling dat risicojongeren essentiële sociale competenties niet beheersen. Doordat zij deze competenties niet beheersen kunnen zij geen aansluiting vinden met docenten of schoolgenoten uit de Nederlandse samenleving. Een mogelijk gevolg is dat deze jongeren door het schoolsysteem worden getypeerd als Zeer Moeilijk Opvoedbaar (ZMOK) of Zeer Moeilijk Lerend (ZML). Een leerling is Zeer Moeilijk Opvoedbaar wanneer er formeel een gedragsstoornis is vastgesteld of wanneer er sprake is van ernstige gedragsproblemen. Een leerling is Zeer Moeilijk Lerend als het niet in staat is om zelfstandig leerstof tot zich te nemen en zich te ontwikkelen. Jongeren die starten aan de Mytikasmethode worden door hun eigen onderwijzer daarom vaak als volgt beschreven¹:

- jongere heeft een beperkte woordenschat;
- jongere heeft moeite om het eigen gedrag kritisch te beoordelen;

¹ Deze profielschets is overgenomen van de publicatie 'Als "normaal" leren echt niet meer gaat' (2002) van de Fontys Hogeschool. Zij ontleen de profielschets op hun beurt van publicaties van Dr. J.M. Kijm en Dr. J. Penders maar hebben geen exacte bronvermelding

- jongere is vooral gericht op de eigen elementaire behoeftes;
- jongere heeft moeite om zich te verplaatsen in de gevoelens van anderen;
- jongere heeft moeite om zich te concentreren en taakspecifiek te werken;
- jongere heeft moeite om constructief te communiceren; wil met name de eigen opvatting laten horen;
- jongere uit negatieve gevoelens zoals irritatie of boosheid juist extreem fysiek of sluit zich juist extreem af;
- jongere reageert niet of uiterst negatief op feedback van mensen die gezag over hen uitoefenen.

Stichting Mytikas onderscheidt 12 sociale competenties die zij essentieel acht om te kunnen functioneren in het Nederlandse onderwijssysteem en in de Nederlandse maatschappij.

Initiatief	Je doet mee in situaties en je komt zelf met voorstellen
Flexibiliteit	Je stelt je in een veranderde situatie makkelijk op en je hebt een open houding
Communicatie	Je luistert goed naar de ander, je laat iemand uitpraten en je geeft een adequate reactie
Resultaatgericht	Je weet op een effectieve en efficiënte wijze je doelen te behalen
Samenwerken	Je laat iedereen in zijn waarde zonder je zelf weg te cijferen
Doorzettingsvermogen	Je blijft bij een moeilijke taak doorwerken of proberen
Concentratie	Je laat je niet snel afleiden als je met een opdracht bezig bent
Sociaal	Je helpt iemand wanneer het nodig is
Creatief	Je blijft niet in huidige concepten vastzitten wanneer dat niets meer oplevert. Je durft je eigen grenzen te verleggen
Produceren	Je hebt goede inzichten in jouw capaciteiten en weet heel goed wanneer jij wat kan leveren in een professionele setting. Kan jij iets op het laatste moment doen of heb je meer tijd nodig
Discipline	Discipline is afspraken nakomen en je niet laten verleiden door andere 'krachten' (zoals vrijetijdsbesteding, luiheid etc.)
Werkhouding	Je bent actief in het proces en neemt je verantwoordelijkheid binnen de werksituatie.

De competenties staan niet op zichzelf maar zijn onderling met elkaar verbonden. De ervaring is wel dat jongeren de competenties 'discipline' en 'doorzettingsvermogen' het meest lastig vinden om te leren maar dat juist deze competenties hen op termijn wel in staat stellen om de overige competenties eigen te maken en succesvol te worden.

De tweede vooronderstelling van de Mytikasmethode is dat de jongeren de genoemde sociale competenties ook niet 'spontaan' of 'gaandeweg de rit' leren. De jongeren kennen op 12 - 14 jarige leeftijd geen ideale rolmodellen in hun omgeving waaraan zij het eigen gedrag kunnen spiegelen of die hen kunnen corrigeren.

Ook het Nederlandse onderwijsveld biedt weinig kansen om de genoemde sociale competenties aan te leren. De manier waarop docenten les geven op een reguliere school gaat er van uit dat alle leerlingen een basisniveau aan sociale competenties beheersen. Wanneer jongeren dit basisniveau niet beheersen dan zijn zij niet in staat om de lesstof tot zich te nemen en niet in staat om aan de onderwijzers duidelijk te maken wat er schort.

De Mytikasmethode heeft als doelstelling om de jongeren sociale competenties aan te leren. Om effectief te zijn zet Mytikas een lesmethode in die rekening houdt met het feit dat risicojongeren niet over sociale vaardigheden bezitten om op een 'schoolse' manier deze vaardigheden alsnog te leren.

3.2 De lessen binnen de Mytikasmethode

Mytikas biedt jongeren de mogelijkheid om te leren acteren of toneelspelen en om zo toe te werken naar een toneeluitvoering of een televisieprogramma. Om dit mogelijk te maken repeteren jongeren in groepen van 4 tot 10 deelnemers in een oefentuin onder leiding van een coach en een juniorcoach van Mytikas. De jongeren repeteren twee keer per week twee uur en ze werken toe naar een theatervoorstelling voor publiek. De voorstellingen zijn om de drie maanden (december, april en juli van ieder schooljaar). De eerste twee voorstellingen zijn voor een groep van 60-80 bekenden zoals ouders, familie of vrienden. De laatste voorstelling is een groot event: een voorstelling met 500 toeschouwers, een productie in het buitenland of een TV-productie.

De coach en juniorcoach stellen gedurende een aantal repetities een aan te leren competentie centraal en proberen in iedere les de deelnemers te laten ervaren wat het belang van deze competentie is en hoe zij deze zich eigen kunnen maken. Hierbij onderscheidt Mytikas drie soorten processen:

- een **werkproces** waarbij jongeren in aanraking komen met hun eigen realiteit en leren dat ze veel meer kunnen presteren dan ze wellicht zelf weten. De sleutel is dat ze zich aan iets committeren wat hen motiveert
- een **leerproces** waarbij de jongere leert om realistisch in te schatten wat zij kunnen inbrengen in hun eigen school- of werkprestaties
- een **handelingsproces** waarbij de jongere continu met andere jongeren communiceert en zo feedback krijgt op zijn houding en gedrag

Een belangrijk onderdeel van de methode is dat de jongeren sociale competenties leren via de emotie en niet via het verstand. Daarnaast oefent de jongere ook het gedrag. De Mytikasmethode houdt de jongeren voor dat er vier soorten emoties zijn: boosheid, angst, verdriet en blijdschap. De eerste drie zijn negatieve emoties die de jongere ertoe verleiden om gedrag te vertonen dat andere mensen afsluit. Alleen de laatste emotie stelt hen in staat om positief met anderen te communiceren. Op het toneel leren ze om de eerste tekenen van negatieve emoties te herkennen en deze te beteugelen of om te buigen zodat hun gedrag er niet sterk door wordt beïnvloed.

De Mytikasmethode is niet alleen het leren van toneelspelen op gevoel: om een rol te kunnen spelen moet iedere jongere zijn tekst uit het hoofd leren. Veel risicojongeren hebben de vaardigheid 'het uit het hoofd leren van tekst' nooit geleerd wat hen op een Nederlandse school ook parten speelt. Door de Mytikasmethode voelen ze nu wel de noodzaak om deze vaardigheid zo snel mogelijk aan te leren.

De lessen drama en toneel zijn effectief in het aanleren van sociale competenties door de volgende oorzaken:

- de jongeren werken toe naar een doel dat tastbaar en dichtbij is (een toneelvoorstelling voor publiek) en tegelijkertijd zeer aantrekkelijk is;

- door het gebruik van drama en theater leren de deelnemers een competentie te 'spelen' door rollen te oefenen en deze uit te proberen op hun mededeelnemers. Op het toneel kunnen scènes meerdere malen worden gerepeteerd en kunnen verschillende uitingsvormen van gedrag worden geoefend zonder dat de acteurs 'afgaan';
- de jongeren repeteren situaties die voor hen uit het leven gegrepen kunnen zijn. Ze kunnen bijvoorbeeld problemen thuis of op school inbrengen die dan tijdens de repetitie kunnen worden nagespeeld. De begeleiders zorgen er dan voor dat jongeren de situaties vanuit meerdere gezichtspunten leren ervaren;
- de Mytikasmethode kent een lesprogramma met vaste onderdelen maar biedt ruimte aan de coaches om flexibel in te spelen op de behoeftes in een groep. Een bepaalde competentie kan extra worden geoefend of de coach kan situaties thuis of op school inbrengen als materiaal;
- jongeren in een groep hebben elkaar nodig om een gezamenlijk doel (de theatervoorstelling) te bereiken. Jongeren die zich niet voor de volle honderd procent inzetten (door bijvoorbeeld te laat te komen op de repetitie of door hun tekst niet te kennen) benadelen de hele groep en worden daar door de mededeelnemers ook op aangesproken.

3.3 Deelname door jongeren en de rol van de coaches

De deelnemers aan de Mytikasmethode worden geworven via flyers op scholen en buurtcentra. Stichting Mytikas laat in principe iedereen toe die valt onder de doelgroep van risicojongere. Wel deelt stichting Mytikas jongeren in groepen al naar gelang het niveau waarop ze al sociale competenties beheersen.

Vervolgens werken de jongere intensief mee aan de Mytikasmethode: zij reizen gedurende een tot drie jaar circa een of twee keer per week af naar de oefenruimte van stichting Mytikas in het centrum van Den Haag en investeren daar vervolgens 4-6 uur per week van hun eigen vrije tijd. De jongeren krijgen niet betaald voor hun deelname, krijgen hier geen studiepunten voor en worden ook niet tot deelname gedwongen door hun ouders of een gemeentelijke instantie.

Jongeren zijn gemotiveerd om vrijwillig deze forse tijdsinzet te doen omdat zij toewerken naar een concreet en aantrekkelijk toekomstbeeld. De jongeren krijgen door de verschillende voorstellingen regelmatig 'succesprikkels' om verder te gaan met de Mytikasmethode. Ook is Mytikas voor de jongeren een luisterend oor voor problemen thuis, met vrienden of met school.

De interne discipline wordt bewaard door een combinatie van groepsdruk en door interventies van de coaches. Iedere theaterproductie komt tot stand door nauwe samenwerking van een vaste groep jongeren. Jongeren die te laat komen of zich niet voldoende inzetten worden door hun groepsleden hierop aangesproken.

De coaches kunnen interveniëren in de dynamiek van de groep door jongeren die zich extra inzetten te belonen met de 'beste' rollen. Deze beloning symbolisch omdat in principe iedere rol evenveel tijd op het podium krijgt maar het vormt een sterke stimulans voor iedere deelnemer om echt zijn best te doen.

De coaches zijn ook het meest constante punt voor de jongeren in de Mytikasmethode. De coaches zien de jongeren wekelijks tijdens de repetities. Parallel aan de lessen houden de deelnemers eens per

twee weken individuele POP-gesprekken met de coaches waar de voortgang van de deelnemer wordt besproken en zijn bijdrage in de groep en in de productie.

Ook worden er privé-problemen, problemen thuis of op school besproken maar dat gebeurt in beginsel alleen als de deelnemer zelf een onderwerp aansnijdt. De coach biedt een luisterend oor en zal in eerste instantie geen oordeel uitspreken over het gedrag van de deelnemer buiten de muren van de Mytikasmethode: ook wanneer de deelnemer bekent dat hij een strafbaar delict heeft gepleegd.

De rol van dit luisterend oor moet niet worden onderschat. Deelnemers hebben vaak geen andere vertrouwenspersonen die de jongeren door de intensieve lessen zo goed op waarde kunnen schatten en die tegelijkertijd niet direct beoordelend of handelend optreden als de jongere iets 'fouts' toegeeft. Mytikas is voor de jongeren daarom ook een veilige haven waar ze kunnen werken aan hun eigen talenten.

Wel appelleert de coach bij de deelnemer tot het maken van een juiste ethische afweging. Daar waar de jongere hulp vraagt kan de coach in contact treden met relevante partijen en instanties zoals de ouders, de school, Jeugdzorg of justitie. Ook bekijkt de coach hoe hij bepaalde situaties thuis of op school kan verwerken in het lesprogramma.

De coach en juniorcoach zijn volgens betrokkenen de belangrijkste reden dat Mytikas werkt. De coaches worden geselecteerd op hun vaardigheid om lesstof op verschillende manieren over te brengen en hun vaardigheid om met de jongeren te communiceren. Mytikas streeft er actief naar dat oud-deelnemers juniorcoach worden omdat zij het beste inzicht hebben in de ervaringswereld van jongeren.

4. Kenmerken van de deelnemers

De Mytikas-methode is opgezet om risicojongeren sociale vaardigheden aan te leren zodat zij succesvol kunnen zijn op school en in de Nederlandse samenleving. In dit hoofdstuk wordt aan de hand van persoons-, gezins- en omgevingskenmerken een beschrijving gegeven van de deelnemers. Hierbij richten we vooral op de gegevens van 22 jongeren die in de periode 2005 - 2008 hebben deelgenomen aan het traject UpUpUp!.

In de periode 2005-2008 hebben 11 jongens en 11 meisjes deelgenomen aan UpUpUp! De gemiddelde leeftijd bij aanvang van het traject was 15,6 jaar.

Leeftijd	voor deelname	na deelname
Jonger dan 15 jaar	9	4
15-18 jaar	8	7
19-21 jaar	2	7
Ouder dan 21 jaar	1	2
Onbekend	2	2
Gemiddelde leeftijd	15,6	17,9

14 van de 22 jongeren hebben drie jaar deelgenomen aan UpUpUp! (en daarmee het volledige programma gevolgd) maar 8 van de 22 jongeren zijn later ingestroomd. De gemiddelde trajectduur is circa 2 jaar en 3 maanden.

UpUpUp! heeft zich gericht op Antilliaanse risicojongeren. De deelnemers zijn daarom ook allen van Antilliaanse komaf: 12 van de 22 deelnemers is op de Antillen geboren en van 19 van de 22 jongeren is de moeder in het Caribische gebied geboren.

Geboorteland deelnemer	
Nederland	10
Curacao	9
Sint Maarten	2
Onbekend	1

Geboorteland moeder	
Nederland	1
Antillen	17
Dominicaanse Republiek	2
Overig of onbekend	2

11 van de 22 jongeren die starten aan Mytikas volgen een opleiding op VMBO niveau tegen 3 jongeren die HAVO-VWO volgen. Het opleidingsniveau van de deelnemende jongeren is daarmee beduidend lager dan de gemiddelde verhouding in Den Haag van 1 VMBO leerling : 1 HAVO/VWO

leerling². Ook het aantal jongeren dat Praktijkschool volgt is met 4 veel hoger dan het gemiddelde in Den Haag.

Opleiding voor deelname	
Basisschool	1
Praktijk / IVO	4
VMBO	11
HAVO	2
VWO	1
MBO 1/2	2
MBO 3/4	0
HBO	0
Geen school	1

In onderstaande tabel staat aangegeven welke opleiding de jongeren volgen vóór en ná deelname aan Mytikas. Zo is te zien dat van de 10 jongeren die voor deelname aan Mytikas VMBO volgden er na Mytikas 3 jongeren nog steeds VMBO volgen, 4 jongeren zijn doorgestroomd naar het MBO en 4 jongeren zijn doorgestroomd naar MBO, Niveau 3 of 4.

	Opleiding na deelname Mytikas						Totaal	
		VMBO	HAVO	MBO	MBO 3/4	HBO		Onbekend
Opleiding voor deelname Mytikas	Basisschool			1				1
	Praktijk/IVO			2	2			4
	VMBO	3		4	4			11
	HAVO		1			1		2
	VWO					1		1
	MBO					1	1	2
	Geen school					1		1
	Totaal	3	1	7	6	4	1	21

Deze tabel toont het volgende aan:

- van 21 van de 22 jongeren is bekend dat zij een opleiding blijven volgen en niet vroegtijdig uitvallen;
- 21 van de 22 jongeren stromen door naar gelijkwaardige of hogere onderwijsvormen. Er is geen sprake van afstroming naar lagere vormen van onderwijs.

De gezins- en omgevingskenmerken van de deelnemers wijzen er op dat een meerderheid van de deelnemers uit eenoudergezinnen komen met een laag inkomen en met familieleden die in het verleden crimineel gedrag hebben vertoond.

² Jaarverslag Leerplicht 09/10, Gemeente Den Haag (2010)

Gezins- en omgevingskenmerken	ja	nee	nee of onbekend
Inkomen ouders op bijstandsniveau	12	9	1
Deelnemer komt voort uit eenoudergezin	16	6	0
Familieleden hebben in verleden crimineel gedrag vertoond	12	-	10

De factoren "bijstandsniveau", "eenoudergezin" en "criminele familieleden" komen evenredig voor bij alle 22 deelnemers; slechts één persoon (man, 16 jaar bij start Mytikas) heeft geen van deze factoren maar heeft deelgenomen omdat hij door zijn coach is omschreven als zeer moeilijk opvoedbaar.

5. Het effect van de Mytikas-methode

In hoofdstuk 4 zijn de jongeren beschreven die in de periode 2005-2008 hebben deelgenomen aan UpUpUp!. De coaches van deze jongeren hebben de hier volgende kenmerken bijgehouden die in hoge mate de toekomstkansen van de jongeren beïnvloeden:

- de mate waarin de jongeren zijn aan te duiden als Zeer Moeilijk Opvoedbaar (ZMOK) of Seer Moeilijk Lerend (ZML);
- de mate waarin de jongeren last hebben van een lichamelijke of van een verstandelijke beperking;
- de mate waarin de jongeren spijbelen van school of waarin zij van school zijn geschorst
- de mate waarin jongeren contact hebben met Bureau Jeugdzorg;
- de mate waarin jongeren contact hebben met Bureau HALT;
- de mate waarin jongeren crimineel gedrag vertonen, door regelmatig op te trekken met criminele vrienden of door daadwerkelijk in aanraking te komen met de politie.

In dit hoofdstuk beschrijven we in welke mate de jongeren deze kenmerken voor en na deelname aan de Mytikasmethode vertonen. Om het gedrag van de deelnemers in context te plaatsen hebben we wanneer beschikbaar ook de gemiddelden van alle jongeren in Den Haag vermeld.

5.1 Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen en Zeer Moeilijk Lerende Kinderen

Jongeren die zich in het regulier onderwijs onvoldoende zelfstandig kunnen ontwikkelen kunnen worden geïndiceerd als Zeer Moeilijk Opvoedbare (ZMOK) of Zeer Moeilijk Lerend (ZML). De diagnose, indicatie en ondersteuning vindt per individueel geval plaats en jongeren gaan dan naar het Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO) of naar het Praktijkonderwijs. In de gemeente Den Haag zijn er in 2009 628 plaatsen in het VSO en 931 plaatsen in het Praktijkonderwijs op een totaal van 22.238 leerplichtigen³.

De jongeren die hebben deelgenomen aan UpUpUp! zijn niet officieel als ZMOK of ZML geïndiceerd. Wel schatten hun coaches in dat een aantal jongeren door hun houding en hun beperkte beheersing van sociale vaardigheden als onderhandelbaar kunnen worden bestempeld in het regulier onderwijs of moeite kunnen hebben om lesstof tot zich te nemen⁴. De inschatting van deze coaches over de 22 deelnemende jongeren is in onderstaande tabel samengevat.

Sprake van Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen	voor deelname	na deelname
Ja	6	0
Ja, gedeeltelijk	4	2
Nee	12	20

³ Jaarverslag Leerplicht 09/10, Gemeente Den Haag (2010)

⁴ De inschatting van de coaches en juniorcoaches komt niet tot stand door middel van een geprotocolleerd uitgevoerd diagnose-instrument. De coaches volgen de jongeren wel intensief en weten dan ook wat zijn gedrag binnen en buiten de Mytikasmethode is. Vaak is er ook contact met de reguliere school

Sprake van Zeer Moelijk Lerende Kinderen	voor deelname	na deelname
Ja	3	2
Ja, gedeeltelijk	1	1
Nee	18	19

De coaches zijn van mening dat deelnemende jongeren veel meer moeite hebben om zich te gedragen (ZMOK) en in veel minder mate moeite hebben om lesstof tot zich te nemen (ZML). Het aandeel van zeer moeilijk opvoedbare kinderen is hoog; 6 van de 22 jongeren heeft opvoedingsproblemen en 4 van de 22 jongeren gedeeltelijke opvoedingsproblemen. In een reguliere klas van 25 leerlingen zouden dan 11 leerlingen gedragsproblemen vertonen.

Na deelname aan Mytikas neemt de mate waarin jongeren last hebben van zeer moeilijk opvoedbaar gedrag sterk af. Slechts 2 van de 22 jongeren is dan nog gedeeltelijk Zeer Moelijk Opvoedbaar.

5.2 Lichamelijk en verstandelijke beperking

Geen van de 22 deelnemers van UpUpUp! hebben een lichamelijke beperking en bijna geen van allen heeft last van een verstandelijke beperking. Er zijn derhalve geen medische of psychologische gronden aan te wijzen die het gedrag of het lerend vermogen van de deelnemers beïnvloeden.

Sprake van lichamelijke beperking	voor deelname	na deelname
Ja	0	0
Ja, gedeeltelijk	0	0
Nee	22	22

Sprake van verstandelijke beperking	voor deelname	na deelname
Ja	0	0
Ja, gedeeltelijk	1	0
Nee	21	22

5.3 Schoolverzuim / schorsing van school

Schoolverzuim is het ongeoorloofd wegblijven van school. Hierbij wordt er onderscheid gemaakt in luxeverzuim (de ouders houden de jongere van school om bijvoorbeeld eerder op vakantie te kunnen), absoluut verzuim (de jongeren staan verkeerd ingeschreven in administraties waardoor het lijkt dat ze niet naar school gaan) en signaalverzuim. Bij signaalverzuim maakt de jongere zelf de keuze om een paar lessen of een paar dagen niet naar school te gaan en vertelt dat niet aan de eigen ouders. Signaalverzuim is een signaal voor een escalerend probleem omdat het een signaal kan zijn dat de jongere zijn opleiding voortijdig wil afbreken.

In Den Haag handhaaft de Regionale Meld- en Coördinatiefunctie (RMC) de leerplicht. Uit de gegevens van de RMC (Jaarverslag Leerplicht 09/10) blijkt dat er in het schooljaar 2009/2010 op Praktijkscholen 139 meldingen zijn geweest van signaalverzuim op een totaal van 931 leerlingen

(bijna 15% van de leerlingen⁵). De 10.529 leerlingen op het VMBO hebben gezamenlijk 1.595 meldingen opgeleverd wat neerkomt op een spijbelpercentage van ongeveer 15,1%).

De 22 deelnemers aan de Mytikasmethode spijbelen voor deelname aan de Mytikasmethode veel meer dan het Haagse gemiddelde⁶; 1 van de 22 deelnemers (4,5%) spijbelt meerdere keren en 11 van de 22 deelnemers (50%) spijbelt incidenteel.

Na deelname aan Mytikas wordt er door deelnemers minder gespijbeld naar ligt het spijbelpercentage nog steeds hoger dan het Haagse gemiddelde.

Sprake van spijbelen / schoolverzuim	voor deelname	na deelname
Meerdere malen	1	1
Een keer	11	4
Nee	10	17

Bij het constateren van spijbelgedrag stuurt de RMC een waarschuwingsbrief aan de ouders. Deze brief is zeer effectief omdat dit in 75% van de gevallen ertoe leidt dat de leerling het spijbelen staakt. In 22% van de gevallen blijkt er een administratieve fout te zijn gemaakt. Slechts in 3% van de gevallen is het nodig dat het RMC een intensiever traject opstart om de jongere weer naar school te krijgen.

We kunnen niet exact vast stellen of de deelnemers van de Mytikasmethode zijn te beïnvloeden door een waarschuwingsbrief aan de ouders of dat zij een meer intensief traject nodig hebben om weer naar school te gaan. Het ligt echter voor de hand dat de jongeren (helaas) notoire spijbelaar zijn aangezien het percentage jongeren dat wordt geschorst van school ook hoog is met 31,8%.

Er zijn naast structureel spijbelen ook veel andere redenen waarom een leerling van school geschorst kan worden: ordeproblemen in de klas, ruzie met leraren of medeleerlingen, slechte schoolprestaties, strafbare feiten, et cetera. Dor deelname aan Mytikas neemt de kans af dat jongeren worden geschorst maar het percentage is nog steeds hoog met 13,6%.

Sprake van schorsing school	voor deelname	na deelname
Meerdere malen	6	1
Een keer	1	2
Nee	15	19

5.4 Contact met Bureau Jeugdzorg

Bureau Jeugdzorg (BJZ) is de instantie waar jongeren naar toe worden verwezen wanneer er problemen ontstaan met een jongere in het gezin, op school of op andere plekken. BJZ observeert de

⁵ Het RMC telt het aantal meldingen. Het is mogelijk dat stelselmatige spijbelaars meerdere meldingen genereren waardoor het percentage leerlingen dat daadwerkelijk spibelt lager ligt

⁶ We gaan er hierbij vanuit de de deelnemende jongeren zelf spijbelen en niet van school worden gehouden door hun ouders of door fouten in de administratie worden gemarkeerd als spijbelaar

jongere en zijn omgeving, stelt een indicatie en een behandelplan op, verwijst de jongere door naar jeugdzorg- en jeugdhulpverleningsinstellingen en monitort de voortgang.

In de stadsregio Haaglanden heeft circa 5,7%⁷ van de jongeren voor het eerst of door middel van een nieuwe aanmelding⁸ contact met Bureau Jeugdzorg. De deelnemers aan Mytikas hebben veel vaker dan het Haagse gemiddelde contact met Bureau Jeugdzorg. Na deelname aan Mytikas neemt het contact met Bureau Jeugdzorg af maar dat kan ook worden verklaard door het feit dat jongeren na deelname gemiddeld 17,9 jaar zijn en Bureau Jeugdzorg alleen jongeren tot 18 jaar tot haar doelgroep rekent.

Contact met Bureau Jeugdzorg	voor deelname	na deelname
Meerdere malen	8	3
Een keer	2	3
Nee	12	16

5.5 Contact met politie en justitie

De coaches begeleiden de deelnemers van de Mytikasmethode intensief en weten ervan wanneer er problemen zijn met politie of justitie⁹. De gegevens over crimineel gedrag voor en na deelname aan Mytikas zijn in het onderzoek betrokken.

Jongeren die voor het eerst een klein delict plegen worden aangemeld bij Bureau HALT en krijgen daar onder andere een taakstraf. Hun zaak wordt dan niet aangemeld bij het OM en de jongere ontloopt zo een strafblad. Het politiekorps Regio Haaglanden heeft in 2009 443 jongeren doorverwezen naar Bureau HALT oftewel minder dan 0,6% van alle jongeren in de regio Haaglanden¹⁰.

Het percentage jongeren dat voor deelname aan Mytikas te maken heeft gehad met Bureau HALT is met 18,2% veel hoger dan het gemiddelde in de regio Haaglanden. Na deelname aan Mytikas neemt het contact met Bureau HALT sterk af. Dit kan worden toegerekend aan beter gedrag maar kan ook worden verklaard uit het feit dat na deelname aan Mytikas jongeren boven de 17 jaar zijn en niet meer in aanmerking komen voor een traject bij Bureau HALT. Een andere mogelijke oorzaak van de daling is dat Bureau HALT geen (stelselmatig) recidiverende jongeren in behandeling neemt maar deze doorverwijst naar Justitie.

⁷ De gemeente Den Haag valt in het werkgebied van Bureau Jeugdzorg Haaglanden. Bij dit Bureau zijn er in 2009 2.100 jongeren toegeleid, heeft Jeugdreclassering 637 jongeren aangemeld en zijn er 760 (mogelijke) gevallen van kindermishandeling aangemeld Jaarverslag 2009, Bureau Jeugdzorg Haaglanden (2010). In de regio Haaglanden wonen er circa 69.259 jongeren tussen de 12 en 17 jaar (CBS Statline)

⁸ Bureau Jeugdzorg ondersteunt sommige jongeren over meerdere jaren. We hebben alleen gegevens over eerste of herhaalmeldingen in een individueel jaar: het totaal aantal jongeren dat in een jaar contact heeft met Bureau Jeugdzorg ligt daardoor waarschijnlijk hoger.

⁹ In theorie is het mogelijk dat jongeren crimineel gedrag voor hun coach verzwijgen of juist uit stoerheid allerlei crimineel gedrag verzinnen. In de praktijk is er dusdanig veel contact tussen de coach, de jongere en zijn directe omgeving (familie, vrienden, school) dat de coach het beste inzicht in het gedrag van de jongere heeft.

¹⁰ Jaarverslag & Jaarrekening 2009, Politie Haaglanden (2010)

Contact met Bureau HALT	voor deelname	na deelname
Meerdere malen	4	1
Een keer	0	1
Nee	18	20

40,9% van de jongeren heeft voor deelname aan Mytikas veel contact met criminele vrienden en 31,8% van de jongeren heeft voor deelname aan Mytikas contact met de politie of justitie.

Na deelname aan Mytikas gaat 18,2% van de jongeren nog steeds met criminele vrienden om en heeft 13,6% van de jongeren nog steeds contact met politie of justitie. Ter referentie: de politie Haaglanden heeft in 2009 1.445 zaken die zijn gepleegd door jongeren tussen de 12 en 17 jaar doorverwezen naar het Openbaar Ministerie; dat is circa 2% van alle jongeren in de regio Haaglanden¹¹.

Contact met criminele vrienden	voor deelname	na deelname
Meerdere malen	8	1
Een keer	1	3
Nee	13	18

Contact met politie / justitie	voor deelname	na deelname
Meerdere malen	2	0
Een keer	5	3
Nee	15	19

5.6 Frequentie van meervoudige gedragsproblemen bij deelnemers

In de hoofdstukken 5,1 tot en met 5,5 zijn acht verschillende factoren benoemd die kunnen opgaan voor jongeren die deelnemen aan de Mytikas-methode. Alle jongeren die deelnemen hebben evenredig te maken met deze risicofactoren. Het is dus niet zo dat een minderheid van de deelnemers alle probleemfactoren bezitten.

	Frequentie
Geen enkele factor	4
1 factor	3
2 factoren	4
3 factoren	2
4 factoren	4
5 factoren	2
6 factoren	1
7 factoren	1
8 factoren	1

¹¹ Doorverwijzing naar het Openbaar Ministerie betekent dat de zaak voorkomt. Dit wordt alleen gedaan als het delict ernstig is of als er sprake is van recidive.

Daarnaast blijkt uit de gegevens dat jongens en meisjes nagenoeg evenveel probleemfactoren hebben (jongens 3,1 factoren; meisjes 2,8). Jongens vertonen ook evenredig veel crimineel gedrag als meisjes.

5.7 Samenvattend

De deelnemers aan Mytikas vertonen in hoge mate gedrag dat is te omschrijven als Zeer Moeilijk Opvoedbaar. De deelnemende jongeren spijbelen meer dan de gemiddelde Haagse jongere op het VMBO en worden vaak geschorst van school. De deelnemers hebben ook veel meer contact met Bureau Jeugdzorg dan de gemiddelde Haagse jongere en komen veel meer in aanraking met politie en justitie.

De Mytikasmethode heeft het meeste effect op de mate waarin jongeren Zeer Moeilijk Opvoedbaar zijn, 20 van de 22 jongeren is na deelname aan Mytikas in staat om op het regulier onderwijs te functioneren en voor 2 van de 20 deelnemers is een volledige schoolcarrière mogelijk met een beperkte vorm van ondersteuning.

Verder blijkt dat na de Mytikasmethode jongeren veel minder geneigd zijn om te spijbelen en minder snel van school worden geschorst. Dit is consistent met de constatering in hoofdstuk 4 dat nagenoeg alle jongeren na deelname aan Mytikas nog steeds een opleiding volgen.

Na deelname aan Mytikas gaan jongeren minder vaak met criminele vrienden om en komen zij minder in aanraking met politie. Met name de eerste constatering is belangrijk omdat de deelnemende jongeren blijkbaar een bewuste keuze maken om bepaalde vrienden te mijden waar zij eerst wel mee om gingen.

Er is na deelname aan Mytikas ook minder contact met Bureau Jeugdzorg en met Bureau HALT. Deze indicatoren zijn echter minder eenduidig omdat de jongeren gemiddeld bijna 18 zijn als ze de Mytikasmethode beëindigen en daarmee buiten de zorg van deze twee instanties vallen.

6. De maatschappelijke kosten en baten van de Mytikasmethode

In hoofdstuk 4 is vastgesteld dat deelnemers aan de Mytikasmethode in hoge mate hun schoolcarrière blijven vervolgen. In hoofdstuk 5 is aangetoond dat de deelnemers aan de Mytikasmethode minder moeilijk gedrag vertonen, minder zijn gaan spijbelen en minder in contact komen met instanties zoals Bureau Jeugdzorg, Bureau HALT en de politie / justitie.

De Mytikasmethode heeft daarmee positieve effecten op de jongeren maar resulteren op de korte en op de lange termijn in een positief maatschappelijk effect. In dit hoofdstuk zullen deze positieve maatschappelijke effecten worden vertaald tot een maatschappelijke bate en afgezet tegen de kosten voor deelname aan de Mytikasmethode.

Twee belangrijke overwegingen bij een maatschappelijke kostenbaten analyse zijn a) het zuiver inschatten van het gemeten effect en b) het zuiver toeschrijven van het gemeten effect aan de Mytikasmethode of aan andere interventies (attributie).

Het exacte effect van de Mytikasmethode is niet eenvoudig precies te kwantificeren. Als illustratie hiervan is onderstaande tabel uit hoofdstuk 5 weergegeven.

Contact met politie / justitie	voor deelname	na deelname
Meerdere malen	2	0
Een keer	5	3
Nee	15	19

Het is meteen duidelijk dat het contact met politie of justitie sterk is afgenomen. De vraag is welk dalingspercentage hierop kan worden geplakt omdat er een zeker onderscheid moet worden gemaakt tussen de antwoordcategorieën "Meerdere malen" en "Een keer".

Wanneer aan "Meerdere malen" en "Een keer" dezelfde waarde wordt toegekend dan hebben voor deelname aan Mytikas 7 van de 22 jongeren (31,8%) contact met politie of justitie en na deelname aan Mytikas 3 van de 22 jongeren (13,6%), een daling van 57%.

Wanneer de antwoordcategorie "Meerdere malen" twee keer zo zwaar wordt gewogen dan de categorie "Een keer" dan verandert het dalingspercentage. Voor deelname aan Mytikas zijn er 9 gevallen van contact met politie / justitie (2 keer 2 jongeren plus 1 keer 5 jongeren op een totaal van 24) oftewel een percentage van 37,5%. Na deelname aan Mytikas zijn er 3 gevallen van contact met politie of justitie op een totaal van 22 oftewel een percentage van 13,6%. Het dalingspercentage is dan 63,6%.

In de MKBA is er een wegingsfactor van 2 toegepast op antwoordcategorieën zoals "Ja" en "Meerdere malen" ten opzichte van de categorieën "Ja, gedeeltelijk" en "Een keer". De effecten van de Mytikasmethode op basis van deze rekenmethode zijn in onderstaande tabel samengevat:

Fenomeen	Percentage verandering als gevolg van deelname aan Mytikasmethode
Sprake van Zeer Moeilijk Opvoedbaar Gedrag	- 84,1%
Sprake van Zeer Moeilijk Lerend Gedrag	-25,6%
Sprake van lichamelijke beperking	Niet van toepassing
Sprake van verstandelijke beperking	-100%
Sprake van spijbelen	-53,8%
Sprake van schorsing van school	-62,5%
Contact met Bureau Jeugdzorg	-40,0%
Contact met Bureau HALT	-57,6%
Contact met criminele vrienden	-61,6%
Contact met politie / justitie	-63,6%

De gemeten positieve effecten zijn zeer waarschijnlijk volledig toe te schrijven aan de Mytikasmethode vanwege de volgende redenen:

- in hoofdstuk 4 is aan de hand van gezinskenmerken vastgesteld dat de deelnemende jongeren als risicjongere kunnen worden aangemerkt. Het gedrag dat deze jongeren vertonen is niet aan te merken als 'pubergedrag' dat bij het ouder worden weer verdwijnt. Het is gedrag dat zonder interventie (hetzij via begeleiding of via repressie) in een negatieve spiraal terecht komt;
- gedurende de looptijd van Mytikas hebben de deelnemers niet collectief deel genomen aan alternatieve interventies of trajecten. Uiteraard hebben individuele deelnemers allerlei interventies ondergaan (van positieve instrumenten zoals een mentor tot minder positieve interventies zoals gevangenschap) maar de algehele verbeteringen die de groep als geheel vertoont zijn hoogst waarschijnlijk voor rekening van de Mytikasmethode.

6.1 De kosten voor de Mytikasmethode

De kosten per deelnemer aan een Mytikasmethode zijn ongeveer € 3.950. Voor dit bedrag volgen jongeren in groepen van 10 een traject van 6 maanden waarbij zij 4 uur per week groepslessen krijgen. Iedere jongere krijgt daarnaast 1 uur per week individuele begeleiding en coaching¹². De begeleiding wordt gegeven door 1 coach en 1 juniorcoach per 10 jongeren. Deze kosten zijn afhankelijk van de volgende factoren:

- de mate waarin jongeren Zeer Moeilijk Opvoedbaar zijn: bij zeer ernstige gedragsproblemen wordt er met kleinere groepen van 4 - 8 jongeren gewerkt of krijgen de jongeren een langer traject van 9 maanden tot twee jaar;
- de mate waarin jongeren al problemen hebben met instanties. De coaches van Mytikas worden daarmee onderdeel van een keten en willen hierdoor extra tijd steken in overleg met ketenpartners om jongeren goed te begeleiden.

¹² Deze opzet werkt af van het traject UpUpUp! Na evaluatie van meerdere programma's heeft Mytikas de doorlooptijd van het programma verkort maar het aantal contacturen per week geïntensiveerd.

6.2 De directe maatschappelijke baten van Mytikas

De maatschappelijke baten van de Mytikasmethode bestaan uit twee onderdelen:

- de direct toewijsbare baten omdat jongeren door deelname aan Mytikas minder gebruik maken van alternatieve vormen van zorg of begeleiding;
- de indirecte baten omdat jongeren door deelname aan Mytikas veel meer geneigd zijn om hun opleiding af te maken en een startkwalificatie te halen

De directe baten zijn baten die Mytikas gedurende de looptijd van het programma aan de maatschappij levert of de kosten die door de Mytikasmethode worden bespaard. Op basis van het gedrag van de deelnemers voor en na deelname zijn de volgende besparingen op kosten toe te schrijven aan de Mytikasmethode:

- door Mytikas geeft de gemeente Den Haag minder geld uit aan de RMC-functie;
- door Mytikas bespaart stadsgewest Haaglanden op kosten voor observatie en indicatiestelling bij Bureau Jeugdzorg;
- door Mytikas bespaart politieregio Haaglanden op de uitvoeringskosten voor Bureau HALT en de kosten voor handhaving van een taakstraf;
- door Mytikas besparen verschillende overheden bij het behandelen en vervolgen van lichte vergrijpen.

De Regionale Meld- en Coördinatiefunctie (RMC) is de instelling die schoolverzuim tegengaat door meldingen van verzuim te verzamelen en hier op te acteren. In hoofdstuk 5 is aangetoond dat jongeren door de Mytikasmethode veel minder zijn gaan spijbelen en minder vaak van school worden geschorst. Hierdoor zijn er minder activiteiten vanuit de RMC nodig. De kosten voor de RMC-functie worden geschat op € 800 per jongere; dit is het totale jaarbudget van de RMC's in Nederland gedeeld door het aantal schooluitvallers¹³.

Jongeren die deelnemen aan de Mytikasmethode hebben ook minder contact met Bureau Jeugdzorg. De kosten van Bureau Jeugdzorg voor een jongere hebben we geschat op € 1.960: het bedrag dat Bureau Jeugdzorg ontvangt voor het uitvoeren van een observatietraject¹⁴.

Jongeren die deelnemen aan de Mytikasmethode komen ook minder in aanmerking met Bureau HALT en met politie en justitie. De kosten voor het uitvoeren van een traject bij Bureau HALT zijn geschat op € 1.335. Dit zijn de totale uitvoeringskosten van Bureau HALT in Nederland gedeeld door het aantal uitgevoerde HALT-trajecten (€ 535 per HALT-traject). Daarboven op komen de kosten voor handhaving van de door Bureau HALT opgelegde taakstraf van € 800¹⁵.

¹³ De Rijksoverheid begrootte in 2010 31,471 miljoen voor de RMC-functie (Rijksbegroting, 2010). In het schooljaar 2009/2010 waren er landelijk in totaal 39.557 vroegtijdig schoolverlaters (CBS, 2011)

¹⁴ Het bedrag van € 1.960 is gebaseerd op de module OD-G (Observatiediagnostiek Gedragsonderzoek) uit het Normprijzenonderzoek dat het Nederlands Jeugd Instituut (NJI), Bureau Jeugdzorg Noord-Brabant en BDO Accountants in 2006 hebben uitgevoerd.

¹⁵ Deze cijfers zijn gebaseerd op schattingen van een MKBA van het project 'School 23' dat door de Rebel Group (2008) is opgesteld. Zij gebruiken een systematiek waarbij de totale Rijksbijdrage aan Bureau HALT en aan taakstraffen wordt gedeeld door het aantal HALT-

Ten slotte is er van uitgegaan dat de Mytikasjongeren die in aanraking zijn gekomen met politie en justitie een misdrijf hebben gepleegd dat met een taakstraf kan worden afgedaan. De kosten voor het opleggen van de straf via het Openbaar Ministerie zijn geschat op € 1.680¹⁶ waarna er € 800 extra aan kosten worden gemaakt om de taakstraf te handhaven.

De directe baten van de Mytikasmethode door vermijding van de RMC-functie, Bureau Jeugdzorg, Bureau HALT en politie en justitie staan in onderstaande tabel samengevat.

	Vermijden RMC	Vermijden BJZ	Vermijden HALT	Vermijden politie en justitie
Kostprijs faciliteit (a)	€ 800	€ 1.960	€ 1.335	€ 2.480
Gebruik faciliteit door jongere (b)	56,5%	60,0%	30,8%	37,5%
Gemiddelde kosten door toedoen jongere (a x b)	€ 452	€ 1.176	€ 411	€ 930
% daling door deelname aan Mytikas (c)	-53,8%	-40,0%	-57,8%	-63,7%
Maatschappelijke bate per faciliteit (a x b x c)	€ 243	€ 470	€ 238	€ 593
Totale maatschappelijke bate per deelnemer				€ 1.544

De directe maatschappelijke baten zijn daarmee naar schatting € 1.544 per jongere.

Het onderzoek heeft niet alle direct aan de Mytikasmethode toe te rekenen baten kunnen meenemen in de berekening vanwege een gebrek aan gegevens. Directe, positieve baten die niet zijn meegenomen zijn:

- **verbeterd gedrag in het onderwijs:** jongeren die gedragsproblemen vertonen op school hebben recht op meer ondersteuning, hetzij in het Voortgezet Speciaal Onderwijs, in het Praktijkonderwijs of na indicatiestelling uit het zorgbudget van een reguliere school. De Mytikasmethode vermindert gedragsproblematiek bij jongeren met 84%. Er is echter geen kostprijs bekend van de 'gemiddelde' leerling met een ZMOK-indicatie waardoor dit effect van de Mytikasmethode niet is meegenomen;
- **vermijden van vervolgbehandelingen in de Jeugdzorgketen:** Bureau Jeugdzorg stelt na een observatietraject ook een behandelplan op. De kosten voor het uitvoeren van dit plan en het bieden van de benodigde zorg hebben we niet meegenomen omdat we niet weten welke aanvullende zorg de Mytikasjongeren nodig zouden hebben gehad wanneer zij niet hadden deelgenomen aan de Mytikasmethode. De kosten van jeugdzorg zijn hoog: de behandeling van depressie of een gedragsstoornis is bijvoorbeeld € 1.900 en de behandeling van verslaving aan verdovende middelen circa € 2.000 per jaar;
- **vermijden van zware criminaliteit:** wij zijn er van uitgegaan dat de Mytikasjongeren alleen lichte misdaden plegen, misdaden die met een taakstraf van rond de 20 uur kunnen worden afgedaan. Wanneer de jongeren zonder de Mytikasmethode ook zwaardere delicten zou hebben gepleegd zoals het handelen in verdovende middelen, het plegen van inbraak of van misdrijven met geweld dan stijgen de maatschappelijke kosten heel snel. Deze zware vergrijpen kosten de maatschappij

opleggingen en het aantal opgelegde taakstraffen. Bureau HALT publiceert medio 2011 nieuwe schattingen van de kosten van dienstverlening.

¹⁶ Ook deze cijfers zijn ontleend aan de MKBA van School 23 van Rebel Group (2008)

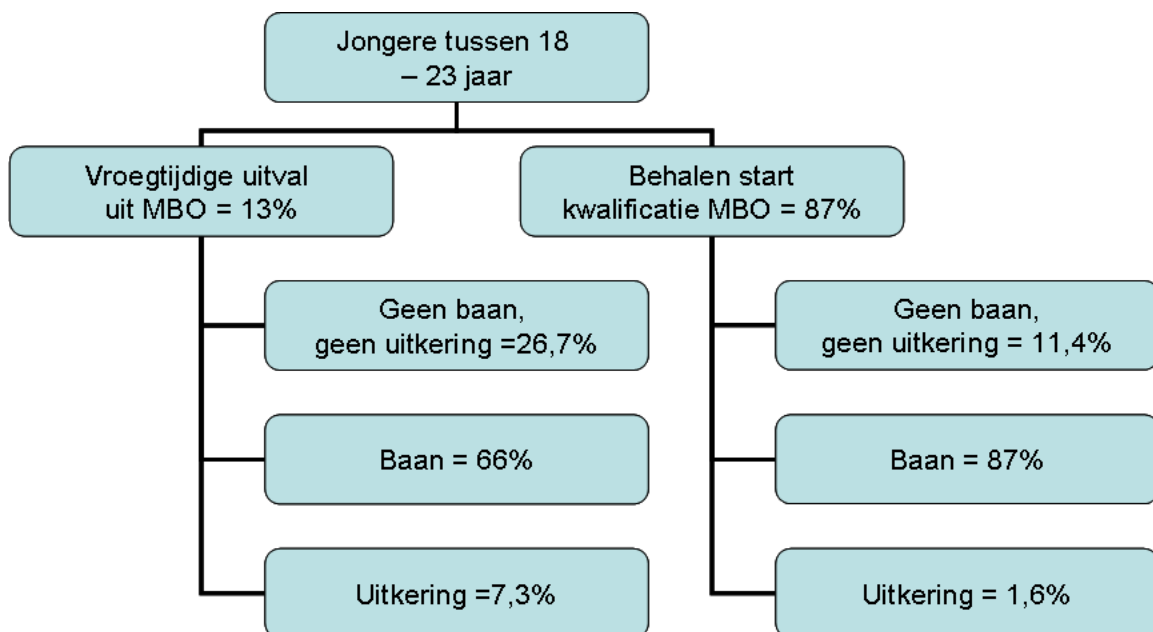
veel meer: zowel in het disciplineren van de jongere (circa € 35.000 per jaar aan kosten voor detentie) tot directe en indirecte kosten voor schade die slachtoffers wordt aangedaan.

6.3 De indirecte maatschappelijke baten van Mytikas

In hoofdstuk 4 is vastgesteld dat jongeren die deelnemen aan Mytikas bijna allemaal (21 van de 22 deelnemers) hun opleiding blijven volgen. Op basis van dit gegeven zijn de volgende aannames geformuleerd:

- jongeren met dezelfde persoons-, gezins- en gedragskenmerken die niet deelnemen aan Mytikas lopen een grote kans om vroegtijdig en zonder startkwalificatie de school te verlaten;
- jongeren zonder startkwalificatie zitten vaker thuis op de bank en vragen vaker een uitkering aan¹⁷. Als ze een baan hebben dan is dat een baan met een minimum (jeugd)loon waarin zij door verminderde toekomstperspectieven geen carrière maken;
- jongeren die deelnemen aan Mytikas zijn veel eerder geneigd om hun opleiding af te maken en hun startkwalificatie te halen. Door het behalen van een startkwalificatie vinden ze een baan dat past bij hun toekomstbeeld en ambities en maken zij hier ook carrière in.

Bovenstaande aannames worden deels onderschreven door CBS-gegevens over de carrièrekansen van jongeren met en zonder een startkwalificatie.¹⁸

¹⁷ Jongeren tussen de 18 en 23 jaar kennen sinds 2005 een leerwerkplicht. In 2007 is de leeftijd verhoogd naar 27 jaar. Jongeren krijgen hierbij geen uitkering maar zijn verplicht of te werken of een opleiding te volgen

¹⁸ De tabel is een versimpelde versie van CBS-gegevens doordat wij deeltijdbanen en gesubsidieerde banen hebben toegerekend naar volledige banen. Hierdoor geeft de tabel een positiever beeld van de werkgelegenheidskansen van jongeren zonder startkwalificatie omdat zij juist afhankelijk zijn van dergelijke deeltijdbanen en werkverschaffingsprojecten

Jongeren met een diploma vinden veel gemakkelijker een baan, zitten minder vaak op de bank thuis en zijn minder afhankelijk van een uitkering dan jongeren zonder sterkqualificatie. Om deze indirecte maatschappelijke baten te kwantificeren zijn de maatschappelijke kosten en baten van de drie carrièremogelijkheden doorgerekend.

6.3.1 *Kosten en baten van een baan*

Werkende jongeren dragen bij aan de maatschappij doordat zij salaris verdienen en economisch zelfstandig worden. Jongeren met een MBO-opleiding starten vaak op het niveau van het minimumjeugdloon maar dit jeugdloon stijgt al naar gelang ze ouder worden.

Jongeren met en zonder een startkwalificatie maken echter ieder op een andere manier carrière:

- jongeren met een startkwalificatie hebben een opleiding afgemaakt die zij interessant vinden en vinden hiermee ook een baan die bij hen past. Deze jongeren werken dan ook vaker fulltime, werken toe naar een vaste aanstelling en maken ook eerder carrière in het werk waardoor het salaris sterker zal stijgen dan dat van een jongere zonder startkwalificatie;
- een jongere zonder sterkqualificatie bekleedt vaak een baan die veel minder past bij de eigen interesses. Vaak is het een baan zonder echte ontplooiingsmogelijkheden of toekomstperspectief maar is het een functie die de jongere 'van de straat' houdt. Het gaat vaak om een tijdelijke deeltijdbaan en de jongere blijft hangen op het minimum(jeugd)loon. De kans dat de jongere bij deze baan vroegtijdig uitvalt en terugvalt op een uitkering is ook hoog.

In onderstaande tabel is de loonontwikkeling weergegeven van een jongere met en zonder een startkwalificatie. De jongere met startkwalificatie maakt vanaf jaar 2 carrière en verdient door het doorlopen van periodieken in de cao ieder jaar gemiddeld 2% meer.

De jongere zonder startkwalificatie bekleedt een baan in deeltijd (in dit onderzoek geschat op 80% van een volledige baan) en stijgt in het begin ook in salaris. Deze loonstijging is echter puur toe te schrijven aan de stijging van het minimumjeugdloon naarmate de jongere ouder wordt. Na het 21ste levensjaar stijgt het minimumloon niet meer en stagneert de loonontwikkeling van de jongere dan ook.

	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 3	Jaar 4	Jaar 5	Totaal na vijf jaar
Zonder carrière	€ 11.803	€ 13.837	€ 16.279	€ 16.279	€ 16.279	€ 74.477
Met carrière	€ 9.442	€ 11.070	€ 13.023	€ 13.023	€ 13.023	€ 59.582

De loonontwikkeling van de jongere zonder startkwalificatie is zeer optimistisch ingeschat. Er is namelijk geen rekening gehouden met het risico van beëindiging van het dienstverband door de werkgever. Verder zijn veel van deze banen voor deze doelgroep mede tot stand gekomen door loonkostensubsidies wat de maatschappelijke baten van deze banen verlaagt.

6.3.2 *Kosten en baten van een uitkering*

Sinds 2007 is het voor jongeren tot en met 26 jaar niet meer zonder meer mogelijk om een bijstadnsuitkering te krijgen. De jongere krijgt een leerwerkeraanbod van de gemeente waarbij de inzet

is dat de jongere een baan vindt. De gemiddelde kosten van een leerwerktraject zijn moeilijk in te schatten omdat trajecten uit verschillende leer- en werkmodules bestaan met verschillende kostprijzen. Om hier een schatting van te geven gaan we ervan uit dat de kosten equivalent zijn aan een bijstandsuitkering voor jongeren tot en met 21 jaar (€ 3.000 per jaar) plus de kosten van administratie en coördinatie door de Gemeentelijke Sociale Dienst (circa € 2.000 per jaar¹⁹). De jaarlijkse kosten zijn dan € 5.000 per jaar. Deze kosten variëren niet tussen een jongere die wel of geen startkwalificatie heeft²⁰.

6.3.3 *Kosten en baten van thuis op de bank zitten*

Jongeren die thuis op de bank zitten en geen baan en geen uitkering hebben leveren de maatschappij geen baten op maar kosten de maatschappij in beginsel ook niets omdat deze jongeren leven op het inkomen of het vermogen van hun ouders, verzorgers of partners.

Er is echter een veronderstelling te maken dat 'bankzitters' zonder startkwalificatie een groter risico lopen om te gaan hangen op straat en om crimineel te worden om in hun levensonderhoud te voorzien. Er zijn geen concrete cijfers over de maatschappelijke kosten van bankzitters en we hebben dit ook niet mee genomen in onze berekening.

6.3.4 *Vergelijking kosten en baten van jongeren met en zonder een startkwalificatie*

Op basis van de baten van een baan, de kosten van een uitkering en de kans dat deze carrièrekosten zich voordoen voor jongeren met en jongeren zonder een startkwalificatie hebben we de volgende berekening gemaakt van de gemiddelde bate over 5 jaar die de maatschappij van iedere jongere kan verwachten.

		Baten/kosten	Kans	Kans*kosten/baten	Saldo
Geen startkwalificatie	Baten baan	€ 59.582	66,0%	€ 39.324	€ 37.499
	Kosten uitkering	- € 25.000	7,3%	- € 1.825	
Geen startkwalificatie	Baten baan	€ 77.750	87,0%	€ 67.643	€ 67.243
	Kosten uitkering	- € 25.000	1,6%	- € 400	

Hieruit komt duidelijk naar voren dat jongeren met een startkwalificatie over een periode van 5 jaar bijna 30 duizend euro meer aan de maatschappij bijdragen dan jongeren zonder startkwalificatie.

¹⁹ In het rapport 'Uitvoeringskosten gemeenten en UWV' van Cebeon (2010) worden de kosten voor de uitvoering van het werkdeel van de bijstandsuitkering door de gemeente geschat op € 1.922 per uitkering. Deze kosten zijn exclusief de kosten voor (externe) reïntegratietrajecten

²⁰ De verwachting is echter dat een jongere met een startkwalificatie een korter reïntegratietrajecten doorloopt en sneller een baan heeft dan een jongere zonder startkwalificatie. Hoeveel duurder een jongere zonder startkwalificatie kost is echter niet bekend

6.3.5 De indirecte baten van de Mytikasmethode

De Mytikasmethode heeft als doelstelling dat risicojongeren sociale competenties leren zodat zij beter kunnen aansluiten in het Nederlandse onderwijs en de arbeidsmarkt. Uit de cijfers in hoofdstuk 4 is in ieder geval af te leiden dat jongeren niet vroegtijdig uitvallen uit school; het is dus op basis van empirisch materiaal af te leiden dat de Mytikasmethode vroegtijdig schooluitval voorkomt.

In Den Haag verlaat circa 13% van de jongeren zonder startkwalificatie het MBO terwijl 87% van de jongeren de startkwalificatie wel haalt. Dit betekent dat de Nederlandse maatschappij een kans heeft van 13% op een jongere die in 5 jaar tijd € 37.499 bijdraagt en 87% kans op een jongere die € 67.243 bijdraagt.

De Mytikasmethode kan deze kansen beïnvloeden door de kans op schooluitval te verkleinen. In onderstaande tabel hebben wij drie mogelijke uitkomsten doorgerekend:

- de 0-optie van de algemene situatie in Den Haag waarbij er geen Mytikasmethode is toegepast
- een optie waarbij Mytikas vroegtijdig schooluitval met 75% reduceert;
- een optie waarbij Mytikas vroegtijdig schooluitval met 100% reduceert.

De resultaten van deze berekeningen zijn in onderstaande tabel samengevat. Afhankelijk van de aannames levert de Mytikasmethode circa € 2.900 tot € 3.867 aan indirecte baten voor de maatschappij op.

		Kans	Bate	Saldo	Vershil met nul-optie
Nul-optie	Kans Voortijdig schoolverlaten	13%	€ 37.499	€ 63.376	-
	Kans startkwalificatie	87%	€ 67.243		
75% reductie VSV	Kans Voortijdig schoolverlaten	3%	€ 37.499	€ 66.276	€ 2.900
	Kans startkwalificatie	97%	€ 67.243		
100% reductie VSV	Kans Voortijdig schoolverlaten	0%	€ 37.499	€ 67.243	€ 3.867
	Kans startkwalificatie	100%	€ 67.243		

Deze indirecte baten zijn conservatief ingeschat omdat de volgende kosten en baten niet zijn meegenomen:

- **de kosten voor loonkostensubsidies om banen te creëren voor jongeren zonder startkwalificatie:** in de berekening is er geen rekening mee gehouden dat veel banen voor jongeren tot stand komen door tijdelijke loonkostensubsidies;
- **de verhoogde kans dat jongeren zonder startkwalificatie ook eerder zullen uitvallen uit een betaalde baan:** veel banen voor jongeren zonder startkwalificatie zijn tijdelijk (6 maanden tot 2 jaar) waarna de jongere weer terug valt in een uitkeringssituatie;
- **de kosten van op de bank zitten door jongeren zonder startkwalificatie:** jongeren die zonder diploma thuis zitten en moeten leven op het inkomen van derden zijn veel eerder geneigd om te gaan hangen op straat of om crimineel gedrag te gaan vertonen.

6.4 De maatschappelijke winst van de Mytikasmethode

In onderstaande tabel staan de directe en indirecte baten van Mytikas afgezet tegen de kosten.

Directe baten (a)	€ 1.544
Indirecte baten (b)	€ 2.900 - € 3.867
Totale baten (a + b)	€ 4.444 - € 5.411
Kosten (c)	€ 3.950
Maatschappelijke winst (a + b - c)	€ 494 - € 1.461

Geconcludeerd kan worden dat deelname aan Mytikas de maatschappij winst oplevert. Een investering van € 3.950 per deelnemer levert gedurende de looptijd van Mytikas van drie jaar een directe bate op van € 1.544 omdat de deelnemers minder gebruik gaan maken van faciliteiten zoals de RMC, Bureau Jeugdzorg, Bureau HALT en politie/justitie.

Na de looptijd van Mytikas zijn deelnemers veel meer in staat en gemotiveerd om hun schoolopleiding af te maken. De maatschappelijke baten van een afgeronde schoolcarrière bestaan uit een beter carrièreperspectief op de arbeidsmarkt en daardoor een betere loonontwikkeling en een veel lagere kans op werkloosheid. De indirecte baten zijn hierbij tussen € 2.900 en € 3.867, afhankelijk van de mate waarin schooluitval wordt terug gedrongen.

De maatschappelijke baten zijn conservatief ingeschat. Het feit dat de jongeren die deelnemen aan Mytikas risicojongeren zijn die zonder interventies in de toekomst crimineel gedrag gaan vertonen en de aansluiting verliezen met de arbeidsmarkt en de Nederlandse samenleving als geheel.

7. Referenties

- C. Meeng MA, 2009, Up, Up, Up! Onderzoek naar de relatie tussen het project UpUpUp! en het gedrag van de deelnemers aan het project, Stichting Mytikas
- Lara Hagedoorn, Ivanka Roolaart *et al*, Onderzoeks- en adviesrapport 'To be a star', Haagse Hogeschool
- Lindsey van Daalhoff, 2010, Bachelorproof Social Return on Investment van het project UpUpUp!, Haagse Hogeschool
- Adriaan Broeders, Berry Heerebout, Anthony Paymans, 2002, Als "normaal" leren echt niet meer gaat", Fontys Hogeschool, [online], beschikbaar via www.fontys.nl/lerarenopleiding/tilburg/.../Leerproblemen.doc
- Gemeente Den Haag, Jaarverslag Leerplicht 09/10, [online], beschikbaar via zbs.denhaag.nl/risdoc/2010/RIS177056A.PDF
- Bureau Jeugdzorg Haaglanden , Jaarverslag 2009, [online], beschikbaar via www.bjzzuid-holland.nl/ufc/file2/bjzhlzh_sites/hannahz/ae0890fb538cf813f69d522656d246e5/pu/jaarverslag_H_L_2009_webres.pdf
- Politie Haaglanden, Jaarverslag & Jaarrekening 2009, [online], beschikbaar via www.politie.nl/Haaglanden/Images/jaarverslagenjaarrekening2009_tcm20-577848.pdf
- Nederlands Jeugd Instituut (NJI), Normprijzenonderzoek Jeugd & Opvoedhulp Noord-Brabant, 2006, [online], beschikbaar via www.nji.nl/publicaties/Normprijzen_jeugd_opvoedhulp_Brabant.pdf
- Rebel Group, Maatschappelijke Kosten Baten Analyse School 23 - een onderzoek naar de rentabiliteit van het AKA en 'Stap Op' traject, 2008, [online], beschikbaar via http://www.rebelgroup.com/athena/site/file_database/Eindrapport_MKBA_School_23.pdf
- Cebeon, Uitvoeringskosten gemeenten en UWV, 2010, [online], beschikbaar via <http://www.gemeenteloket.minszw.nl/binaries/content/assets/Re-integratie/2010-09/Cebeon-kosten-re-integratie.pdf>